

УДК 94(477):821.161.2.09]«1687/1709»(049.32)

Ольга Травкіна

Мазепина Атлантида. Творча спадщина доби 1687–1709 рр. / Упорядник Сергій Павленко. Київ: Мистецтво, 2021. 503 с.: іл.

DOI: 10.58407/litopis.230516

© О. Травкіна, 2023. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5658-2490>

Доба гетьмана Івана Мазепи ознаменувала собою вершину розвитку автономної козацької держави в усіх її сферах матеріальної та духовної культури. Відбудова зруйнованих міст і сіл, заснування нових, зміцнення позицій православної Церкви, велике церковне будівництво створювали умови для розквіту української культури. Державна політика гетьмана Івана Мазепи була направлена на підтримку освіти, книгодрукування, церковного будівництва, різних галузей мистецтва. Широко відома діяльність гетьмана як визначного мецената, багатьох «побожних пожертв ясновельможного гетьмана», яких не могла навіть підрахувати козацька старшина після його смерті. На розвиток освіти та культури мала великий вплив діяльність Києво-Могилянської академії, яка переживає період відродження та розквіту. За підтримки та дозволом гетьмана Івана Мазепи у Гетьманщині створюється ще один навчальний заклад вищого рівня – Чернігівський колегіум, а Чернігів із його друкарнею став важливим культурно-духовним осередком у козацькій державі.

«Мазепинський ренесанс» заклав підвалини подальшого розвитку української держави, хоча і в обмежених формах, який підготував підґрунтя національного відродження ХІХ–ХХ ст. Виступ гетьмана Івана Мазепи проти російського царату став прикладом для майбутніх поколінь у боротьбі за незалежність України.

Після здобуття Україною незалежності в 1991 р. постала гостра потреба в об'єктивному дослідженні та висвітленні постаті Івана Мазепи, неупередженій оцінці його діяльності та доби, які десятиліттями спотворювалися у російській та радянській історіографії: за Мазепею був закріплений образ невдячного зрадника.

Ваговий внесок у розвінчування міфів і наративів про Мазепу попередніх часів зробив відомий мазепознавець Сергій Павленко, автор понад півтора десятка історичних книг і упорядкованих збірок документів про гетьмана та його добу. Значимо лише основні праці автора¹.

Доробок Сергія Павленка охоплює різноманітні сторони діяльності гетьмана Івана Мазепи, його оточення: від військових походів, дипломатії, господарських справ, будівництва церков до мистецтвознавчих аспектів: прижиттєвих зображень гетьмана. Величезний масив документів як опублікованих, так і виявлених в архівах, зібраний та упорядкований Сергієм Павленком, свідчить про велику роботу автора стосовно віднайдення та упорядкування різноманітних джерел, до яких звертаються дослідники. Так, авторка цієї рецензії на презентації збірки документів «Україна доби Івана Мазепи. 1708–1709 роки в докумен-

1 Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 року. Чернігів: Редакційно-видавничий відділ Чернігівського обласного управління по пресі, 1994. 152 с.; друге видання: Київ: Українська Видавнича Спілка, 2007. 266 с.; третє видання: Київ: «КМ Академія», 2009. 266 с.; Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. Київ: «КМ Академія», 2004. 60 с.; Павленко С. Військо Карла XII на півночі України. Київ: «КМ Академія», 2017. 512 с.; Павленко С. Іван Мазепа. Прижиттєві зображення гетьмана та його наближених. Київ: Мистецтво, 2018. 208 с.; Павленко С. Іван Мазепа. Догетьманський період. Київ: Мистецтво, 2020. 263 с.; Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. Павленко. Київ: «КМ Академія», 2007. 1144 с.; Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. Павленко. Київ: «КМ Академія», 2009. 1054 с.; Україна доби Івана Мазепи. 1708–1709 роки в документальних джерелах / Упоряд. С. Павленко. Київ: Мистецтво, 2019. 496 с.

тальних джерелах»², завдяки підказці Сергія Павленка дізналася про опис чернігівського кафедрального Борисоглібського монастиря 1708 р. та проаналізувала його, що дозволило визначити місцезнаходження приміщень Чернігівського колегіуму³.

Літературна спадщина часів гетьмана Івана Мазепи розпорошена по різних збірниках і віднайдена в архівах, музеях, бібліотеках Варшави, Санкт-Петербурга, Києва, Львова, Чернігова, зібрана у виданні «Мазепина Атлантида. Творча спадщина доби 1687–1709 рр.»⁴. Думається, що Сергій Павленко не випадково дав назву збірці «Мазепина Атлантида», оскільки переважна більшість тогочасних друкованих творів красною писемства була написана польською мовою (однією з літературних мов того часу), латинською мовою (мова освітніх закладів вищого рівня, освічених людей у той період), церковно-слов'янською мовою (досить важкою для розуміння та сприйняття сучасними читачами) і староукраїнською книжною. Пісні Івана Мазепи, народна творчість про Мазепу довгий час були під забороною. Усе це робило літературу мазепинського часу малодоступною: вона була майже невідома широкому загалу, тобто це незвідана Атлантида, яку знало лише вузьке коло спеціалістів-філологів. До того ж процес оприлюднення, перекладання, аналізу цих творів, який розпочався ще у XIX ст., активно продовжився у 20–30-ті роки XX ст., був перерваний жорстокими заборами та репресіями. До вивчення літератури повернулися у 1970–1980-ті рр. Цей процес прискорився після здобуття Україною незалежності.

Сергій Павленко активно прилучився до віднайдення текстів, спонукав спеціалістів стосовно перекладу, коментарів. Багато творів було оприлюднено на сторінках наукового часопису «Сіверянський літопис», шеф-редактором якого він є.

У виданні «Мазепина Атлантида» Сергій Павленко зібрав та упорядкував різножанрові поетичні та прозові твори часів гетьманування Івана Мазепи. Тут представлені також зразки гравюру, якими оздоблювалися тогочасні видання, ікони та стінопис у церквах.

У збірнику містяться пісні, думи, універсали, звернення, промови гетьмана, в яких Іван Мазепа висловлював свою турботу про Україну, захист її вольностей, причини переходу під протекцію Швеції тощо.

Тут представлені зразки творів тогочасних знаних письменників: Лазаря Барановича, Антонія Радивилівського, Варлаама Ясинського, Івана Величковського, Дмитрія Туптала, Климентія Зіновієва, Іоанна Максимовича, Антонія Стаховського. Це витяги з проповідей, орації, декламації, епістолярії, епітафії, віршовані молитви, акафісти, вірші-притчі, пасійні вірші, діаріуш тощо, які ілюструють розмаїття жанрів тогочасної літератури, демонструють універсалізм, «енциклопедичність», властиву стилю бароко. Привертають увагу вітання та промови до гетьмана Івана Мазепи, в яких містяться характеристика гетьмана, його ратні звитяги та меценатські добродієства. Окрім знайомих імен, зустрічаємо й маловідомих авторів: Партенія Родовича, Саву Прокоповича, Йосипа Дашкевича, Івана Нарольського та інших.

Особливе значення мають представлені в книзі панегірики, присвячені гетьману Іванові Мазепі, його племіннику Івану Обідовському, іншим особам. Завдяки Сергію Павленку в книзі «Мазепина Атлантида» зібрані десять маловідомих панегіриків, які були важкодоступні для читача, розкідані по різних збірниках, більшість надрукована в журналі «Сіверянський літопис».

Вочевидь, панегірики писалися за польсько-литовськими зразками, у той же час поява їх у мазепинську добу свідчить про високий рівень освіти та літератури в тогочасній Гетьманщині. Створення панегіриків вимагало значного мистецтва та вправності, уміння віршувати, знання античної, християнської міфології, чого навчали в колегіумах та академіях за певними правилами. Авторами панегіриків були талановиті письменники: Іван Орновський, Стефан Яворський, Пилип Орлик, Петро Армашенко. Їхні твори демонструють блискучий, високий стиль, містять багато метафор, античних образів, уподібнень, цитат, порівнянь. У панегіриках, писаних часто в поєднанні віршованої форми з прозою, за тогочасними правилами, уміщені вірші на герб Івана Мазепи, прославляються чесноти гетьмана. Його називали найвизначнішим полководцем, знаменитим вождем, відважним гетьманом, порівнювали з наймогутнішим Цезарем, мужнім Алцідом (Гераклом), прославляли за взяття турецьких фортець у пониззі Дніпра 1695 р. та інші ратні подвиги.

2 Україна доби Івана Мазепи. 1708–1709 роки в документальних джерелах / Упоряд. С. Павленко. Київ: Мистецтво, 2019. 496 с.

3 Травкіна О. Про розбудову чернігівського кафедрального Борисоглібського монастиря наприкінці XVII – на початку XVIII ст. та місцезнаходження Чернігівського колегіуму. *Сіверянський літопис*. 2020. № 1. С. 52–68.

4 Мазепина Атлантида. Творча спадщина доби 1687–1709 рр. / Упоряд. С. Павленко. Київ: Мистецтво, 2021. 503 с.: іл.

Представлені в книзі й тогочасні драматичні твори як анонімних авторів, так і знаних: Феофана Прокоповича «Володимир» (1705 р.) (з князем Володимиром Прокопович порівнював гетьмана Мазепу), Лаврентія Горки «Іосиф патріарх» (1708 р.). Відомо, що в українських навчальних закладах практикувалося складання та постановка п'єс. Шкільна драма потрапила в Україну із Західної Європи через посередництво Польщі. Діалоги, декламації, диспути, участь у п'єсах сприяли розвитку ораторських, літературних здібностей студентів, які часто виступали з п'єсами як на громадські, так і релігійні свята.

Дуже популярним у ті часи були геральдичні вірші, у яких прославлялися герби знаних осіб, описувалися клейноди: у книзі «Мазепина Атлантида» наведені зразки таких віршів Пилипа Орлика, Вацлава Потоцького (на герб Курч), Інокентія Щирського.

В окремий розділ виділено й історичні пісні про гетьмана Мазепу, про козацькі повстання, зруйнування Січі, які були надруковані переважно ще у XIX – на поч. XX ст.

Наприкінці представлені фрагменти з курсу філософії (вступ до логіки) Стефана Яворського, з курсу риторики (вступ про риторичне мистецтво) Феофана Прокоповича, в яких викладені теоретичні засади операцій розуму та красномовства.

Зібрані в книзі «Мазепина Атлантида» літературні пам'ятки доби гетьмана Івана Мазепи розкривають великий пласт духовної культури цього періоду, свідчать про злет та розвиток різноманітних жанрів поезії й прози, про бурхливу творчість високоосвічених літераторів, розквіт панегіричної літератури – творів високого бароко.

Завдяки оприлюдненню перекладів різножанрових зразків літературної творчості кінця XVII – початку XVIII ст. та упорядкуванню їх в одній книзі Сергієм Павленком, маємо можливість ближче ознайомитися з письменництвом та усною народною творчістю тих часів, краще відчутти та зрозуміти епоху «Мазепинського ренесансу».

Дата подання: 4 серпня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 20 жовтня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Травкіна, О. Рецензія : Мазепина Атлантида. Творча спадщина доби 1687–1709 рр. / Упорядник Сергій Павленко. Київ: Мистецтво, 2021. 503 с.: іл. *Сіверянський літопис*. 2023. № 5. С. 158–160. DOI: 10.58407/litopis.230516.

Цитування за стандартом APA

Travkina, O. (2023). *Retsenziia : Mazepyna Atlantyda. Tvorchcha spadshchyna doby 1687–1709 rr. / Uporiadnyk Serhii Pavlenko*. Kyiv: Mystetstvo, 2021. 503 s.: il. [Review Mazepa's Atlantis. The cultural heritage of 1687–1709 period / Compiled by Serhiy Pavlenko. Kyiv: Mystetstvo, 2021. 503 p.: ill.]. *Sivrianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, P. 158–160. DOI: 10.58407/litopis.230516.

